

El Viejo Topo

polèmica

Feminisme i tauromàquia

text de n'Alicia H. Puleo

L'actual debat sobre les corregudes de bous és tal vegada un bon moment per a reflexionar sobre el significat d'aquestes des d'una perspectiva feminista. Fins on arriba el meu coneixement, aquesta anàlisi de la tauromàquia és una assignatura pendent.

A *l'Estat espanyol, el feminisme i els moviments d'alliberament animal són mons que es desconeixen mútuament (Alejandra del Valle, en Cavana, Puleo & Segura, *Mujeres y ecología. Historia, pensamiento, sociedad, en prensa*). Mentre que moltes feministes del món anglosaxó mostren gran preocupació animalista i ecologista, el feminisme ibèric sembla romandre en els límits de la tradició antropocèntrica que només atorga consideració moral a l'humà. Si bé són rares les feministes aficionades a les corregudes, també són molt poques les que creuen que es tracta d'un tema que mereix atenció crítica.

En canvi, des d'alguns portals taurins d'Internet ja hi ha partidaris de la correguda que critiquen el "masclisme" tradicional del món taurí i enalteixen els mèrits de l'única dona que, fins al present, s'ha convertit en primera figura del toreig. És indubtable que, als ulls de la societat, l'acceptació i integració de dones donaria un punt de modernitat a l'antiga i sagnant tradició de la tauromàquia.

Tauromàquia i sexisme

Per a analitzar la tauromàquia des d'una perspectiva feminista, en diferenciaré dos conceptes emparentats: sexisme i androcentrisme (sobre la relació entre aquests dos conceptes, Ilija Amparo Moreno, *El arquetipo viril protagonista de la historia*. Lasal, Barcelona, 1986). Entendré per sexisme la ideologia de la inferioritat d'un dels sexes, per la qual es discrimina i es tendeix a excloure les dones d'activitats considerades valuoses, al·legant la seua incapacitat, la seua especial fragilitat d'alguns tipus, o motius de decòrum, etc. En el cas que ens ocupa, hi ha hagut i segueix existint sexisme, ja que tradicionalment s'ha tractat d'impedir per diversos mitjans que les dones que ho desitjaren pogueren exercir l'ofici de "matador". No semblava adequat per a éssers que donen la Vida. Es considerava que "la Dona" mancava de la valentia i la força suficients per a ésser un guerrer d'aquest especial combat contra les forces de la Natura.

Sistematitzant i aprofundint en la línia d'altres teòriques il·lustrades que la van precedir, en aquest clàssic del feminisme que és *Le Deuxième Sexe*, Simone de Beauvoir observà que la cultura patriarcal condemna les dones a la immanència cíclica de l'ordre natural i reserva per al baró la historicitat i l'accés a ser com a projecte propi del que és autènticament humà. Per a la filòsofa existencialista, aquesta exclusió està íntimament lligada a l'absència de les dones en l'activitat guerrera. Reelaborant la dialèctica de l'amo i l'esclau de Hegel, Beauvoir sosté que arriscar la vida en el combat significa menysprear la conservació del cos propi i afirmar, d'aquesta manera, el prevalgut dels valors de l'esperit. El valor del guerrer permet, així, que la humanitat se separe de la mera animalitat, ansiosa de conservar la Vida. Donar la mort en combat heroic seria l'activitat sobre la qual es van desenvolupar els valors de la Cultura enfront de la Natura. Aquesta darrera apareix com el món de la monòtona cura de la vida on va quedar tancat el col·lectiu femení.

En la marginació de les dones del toreig s'utilitzaren les dues figures de l'Etern Femení: la mare i la prostituta. El mecanisme d'erotització com a inferiorització va ser llargament utilitzat per a marginar les dones del toreig. Al segle XIX, la figura de les "senyoretetes toreres" estava envoltada de connotacions sexuals llicencioses. Per a evitar escàndols, en 1910, una Ordre Reial prohibí el toreig a les dones. Alguns historiadors taurins sostenen que una antiga torera va seguir tenint alguna presència menor en les places sota nom masculí.

El nacional-catolicisme vigent durant el règim de Franco posseïa una ideologia de gènere extremadament bipolar en la qual no cabien les toreres, dones que donaven la mort en comptes de la vida. Això s'expressarà en el paternalisme (Luis Gilpérez Frare, *La vergüenza nacional. La cara oculta del negocio taurino*. Penthálón. Madrid. 1991) del Reglament d'Espectacles Taurins que prohibia expressament que les dones, admeses com a picadores a cavall, s'enfrontaren al bou a peu. El paper de les dones en el món dels bous es limitava a ser el d'espectadora que admira i anima el valent cavaller. Aquest li oferia i continua oferint la mort del bou.

Encara que en 1974 fou derogat l'article 49 que contenia aquesta prohibició, les dones van seguir sense aconseguir obrir-se camí en el toreig. Els espectacles en què intervenien eren considerats de baixa categoria, ridícules imitacions del veritable toreig viril. El públic assistia amb ànim jocós, com a les corregudes burlesques amb toreros nans que encara solen figurar en els programes de festes de ciutats i pobles en increïble continuïtat de la figura del nan de cort. Els crítics taurins eren implacables amb les toreres: no es tractava d'autèntic art del toreig.

Però el paradigma de la igualtat d'oportunitats per als sexes, molt arrelat en la consciència de l'actual societat espanyola (Amelia Valcárcel, *La política de las mujeres*. Cátedra. Madrid. 1997), acabaria impregnant fins als àmbits més patriarcals. En 1996, en les arenes de Nimes (*Occitània), la matadora Cristina Sánchez (nascuda a Villaverde, província de Madrid, en 1972) es va convertir en la primera dona que va rebre l'*alternativa* a Europa, cerimònia d'iniciació en què un torero de renom reconeix un de jove, i li permet a partir d'aquell moment de compartir cartell amb altres matadors també iniciats. El succés fou àmpliament recollit pels mitjans de comunicació. Era la consagració d'una carrera d'obstacles des de la infància, contra la voluntat de son pare, professor d'una escola taurina de Madrid, de sa mare i del món taurí (Cristina Sánchez & Dulce Chacón, *Matadora. La increíble historia de la primera mujer matadora de toros de España*. Planeta, Barcelona, 1998). En una entrevista per a la revista *Mujer de hoy*, assegura que, dels comentaris sexistes que ha escoltat des de l'arena, el més desagradable fou: "Les dones a fregar". I afegeix: "Jo he demostrat que servim per a una mica més que per a fregar" (C. Sánchez, 1999). Feminisme taurí? No. Només igualtat

d'oportunitats. Simplement, permetre a les dones el desenvolupament de certes activitats que no afecten, al seu parer, en absolut, la relació entre els sexes. "M'agrada que l'home em protegisca, em defense, m'acarone, m'agafe l'abric, em retire la cadira i m'ajude a asseure'm." Quan la periodista que l'entrevista observa que es tracta d'un discurs "molt poc progressista per a una dona torera", contesta: "És que jo no sóc feminista ni progressista, jo sóc una dona molt normal. M'agradaria que no es perderen aquestes diferències entre l'home i la dona". Per a la cèlebre matadora, la integració passa per superar els prejudicis de la inferioritat de les dones: "Les dones són igual de valentes que els homes, el que passa és que el valor sempre s'ha atribuït a l'home". I, sense saber-ho, reprén l'aspiració de moltes feministes a les quals mai no va llegir i amb les quals no vol ser confosa: no ser reduïda al gènere, deixar de ser vista com l'Altra. A la pregunta de què és el que més li ha agradat escoltar, contesta: "Una vegada em digué un senyor a Sevilla: Aní a veure una dona i vaig eixir veient un torero. Se'm va quedar gravat". De fet, inicialment aquesta matadora no volia ser anomenada "torera" sinó "torero". Va acabar acceptant el substantiu femení per la dificultat d'impedir el seu ús generalitzat en els mitjans de comunicació.

Hem d'intentar una redefinició ètico-política dels conceptes de "Natura" i "ésser humà".

La negació de la seua alteritat s'obté gràcies a la superació del temor a perdre la vida. En el discurs de la matadora, la por apareix inscrita en l'àmbit de la Natura. La por "put –afirma– a camp i a brut, a aquesta olor que et transmet el bou quan passa. Quan l'olores, encara que no vages vestida de llums, et provoca aquesta sensació de por, de respecte. Jo gaudisc amb el risc i m'agrada sentir por i superar-la. M'agrada sentir-me en el fil entre la vida i la mort, sense arribar a ser conscient que la mort pot estar ací. Tu saps que pots morir, però no ho penses". (Entrevista a Cristina Sánchez, *Mujer de hoy*, 1999). I els comentaris taurins coincideixen a ressaltar la seua valentia, que fa oblidar que es tracta d'una dona. És un autèntic torero. Obtingut, doncs, el reconeixement de la igualtat, almenys en el cas d'aquesta matadora, la qual cosa facilita, però no assegura, les oportunitats d'obrir-se camí de les qui avui dia estan a les escoles taurines (Sánchez & Chacón, op. cit., 1998), podem considerar ara la qüestió des de la perspectiva de la crítica a l'androcentrisme.

Tauromàquia i androcentrisme

L'androcentrisme és el punt de vista parcial masculí que fa del baró i de la seua experiència la mesura de totes las coses. En general, sexisme i androcentrisme estan inextricablement units. Si el sexisme inferioritza i tendeix a discriminar o excloure les dones, l'androcentrisme fixa estàndards del que és pròpiament humà a partir d'una identitat masculina definida històricament en els límits del sistema de gènere. Ara bé, que té una orientació masculina el toreig? Sense necessitat de buscar fonts feministes, trobarem nombroses respostes afirmatives. Ja hem vist que, per a alguns dels seus defensors, representa la virilitat. Els seus detractors coincideixen en això: "Hi ha un culte a la mort del feble, al seu escarni públic (...) en la medul·la de la tauromàquia. És un ritual que exagera certes característiques de virilitat, de masculinitat" (Luis Saavedra, *El País*, 8/8/90). En canvi, Simone de Beauvoir, que dedica diverses pàgines de *La force des choses* a comentar amb entusiasme (com Hemingway, Bataille i altres intel·lectuals d'arreu del món) les corregudes a què va assistir durant els seus viatges per l'Estat espanyol, sols hi veu l'essència universal humana. I encara que afirma que li avorreixen les interpretacions intel·lectuals condemnatòries o apologetiques de la correguda,

no deixa de donar la seua pròpia. Al seu parer, el sentit original i la grandesa de la correguda resideixen en el fet que un animal intel·ligent venç un altre animal més fort però manc de raó. No hi realitza cap comentari sobre l'absència de dones en la tauromàquia d'aquella època però podrien haver estat seues les següents declaracions de la matadora C. Sánchez: "El toreig és cap i plasticitat, perquè a força sempre guanya el bou. Però la gent està un poc equivocada en aquest tema. Es pensen que el toreig és una força brutal, exagerada, que la dona no té. I és cert que no la té, però tampoc no la necessita. Per a torejar, el que hom necessita és cap davant del bou" (Cristina Sánchez, *El Norte de Castilla*, 1/8/1996). Davant un brau, la major força física d'un home no representa un avantatge, ni tan sols per al moment de matar-lo, només es necessita disciplina, tècnica, autocontrol: "Per a matar cal tenir decisió i preparació; si no punxes en os, la carn del bou és tova". (Cristina Sánchez, *Mujer de hoy*, 1999). La correguda apareix, doncs, com a representació dels dualismes Natura/Cultura, Ment/Cos, Raó/Emoció.

Per a gaudir de la correguda, com a torero/a cal controlar la por; com a espectador/a, es necessita desconnectar la compassió, procés facilitat ací pel temor i el menyspreu a l'altre. Témer pel propi cos i sentir amb qui pateix són dos sentiments tradicionalment considerats femenins i, per tant, menyspreats. Dos sentiments poc aptes per a les empreses de dominació. Els ritus d'iniciació masculina de totes les societats patriarcales cerquen reprimir-los. I tal com Celia Amorós ha assenyalat (Celia Amorós, *Tiempo de feminismo*, Cátedra, Madrid, 1997), el subjecte "iniciàtic" masculí no existeix només en les societats etnològiques.

En el cas que ens ocupa, en l'arena, aquest subjecte es distancia del temor, i en les graderies, gaudeix de l'espectacle i, si a més és intel·lectual, conceptualitza còmodament el dolor i la mort com a just triomf de la raó sobre un ésser inferior. Tal com Horkheimer i Adorno destacaren en el seu *Dialektik der Aufklärung* (1947), les criatures irracionals sempre experimentaren el que era la raó en les seues pròpies carns, en la guerra i en la pau, en l'arena, els escorxadors i els laboratoris. Podríem precisar, avançant en la via que aquests filòsofs ja suggerien, que van experimentar la raó patriarcal, una raó estreta que ha expulsat de la definició de l'humà superior aquells trets que no entren en la constitució iniciàtica masculina.

La correguda, a més de ser un negoci, és una posada en escena real i simbòlica del que Karen Warren ha anomenat la *lògica de la dominació*, que concep la diferència en termes jeràrquics d'inferioritat i superioritat, legitimant així la submissió i la violència. Com a marc conceptual opressiu o conjunt socialment construït de creences bàsiques, valors i actituds a través dels quals interpretem la realitat, la lògica de la dominació manté i reforça els vincles de subordinació entre els humans (sexisme, racisme, classisme...) i entre els humans i la natura (Karen Warren, *Filosofia Ecofeminista*. Rowman & Littlefield, Oxford, 2000). L'arrogància ontològica de l'antropocentrisme que nega tota consideració moral envers els no humans té profundes relacions amb l'androcentrisme o orientació masculina de la cultura. Si la nostra visió de "l'home" com a dominador de la "Natura" té una fosca història patriarcal, seria limitar molt les possibilitats de la teoria feminista exigir només la nostra participació en el cercle dels dominadors. Hem d'intentar una transformació de la nostra autoconsciència com a espècie, una redefinició ètico-política dels conceptes de "Natura" i "ésser humà", i podem fer-la. Aquest nou gir copernicà no implica abandonar la raó. Per contra, significa desenvolupar la seua força crítica més enllà del nostre present històric i dels seus prejudicis, en connectar-la amb els sentiments que han estat feminitzats i devaluats.

Però tornem a la visió de la correguda de Beauvoir. Hem vist la interpretació racionalista en la qual l'intel·lecte sotmet per força física. Però no és tot, hi ha una altra, de caràcter vitalista que, en versions més senzilles, sovint és utilitzada en les apologies de la tauromàquia. Beauvoir destaca que, com a filòsofa materialista, li sembla interessant el combat entre l'home

i el bou. Es tractaria, com la sexualitat, d'una immersió en el que és natural i corporal. Per això, rebutja la crítica al sadisme dels defensors dels animals, als quals considera "burgesos" escandalitzats per la identificació popular amb les pulsions (Beauvoir 1963, II, 74). Es mostra fascinada, com altres pensadors *gauchistes*, o filofeixistes com Georges Bataille, per la violència irracional com a manifestació pura de la vitalitat del poble. Beauvoir troba en *l'Estat espanyol de bous i pandereta el que Michel Foucault veurà més tard en l'antic circ romà: el sentit de l'espectacle, la intensitat de la vida pública, la proximitat sensual en les festes, els ritus sagnants que retornen el vigor i la unitat social (M. Foucault, *Surveiller et punir*. Gallimard, París, 1975). En els seus comentaris sobre Nietzsche (*Sur Nietzsche. Oeuvres Completis*, tom VI. Gallimard, París), Bataille, un altre entusiasta de la correguda, oposa el "cim moral" (sommet moral) a la "decadència" (déclin). La primera es caracteritza per la despesa descontrolada d'energia i la violació de la integritat dels éssers, per una exuberància que no respecta els límits proclamats per la moral ordinària. La decadència, en canvi, destaca per la seua preocupació de conservació i enriquiment de l'ésser. És el moment d'obediència a les normes morals propi de la pèrdua de les forces juvenils. La vida, valor suprem, sols pot tindre lloc pel mal. La vida no és sinó comunicació, fluir d'energia. Vivim només si consentim entrar en el joc que posa el nostre ésser i el dels altres en situació de risc. No s'arriba al cim moral quan se sofreix estoicament el mal, sinó quan es desitja, quan s'accepta que el destí exigeix que uns moren perquè uns altres visquen (Bataille 1973). L'asceta i el burgés es troben, segons Bataille, en les antípodes d'aquesta moral de sacralització de l'instant. No són capaços de gaudir-ne perquè s'esforcen a reprimir les pulsions per a arribar a les seues respectives metes futures. No són capaços d'experimentar la sensació de sobirania que proporciona la transgressió.

Des d'aquesta perspectiva, els sentiments positius cap a Altrí i les tasques de la cura de la seua vida apareixen com a decadents i efeminats fruits de la repressió i la domesticació. Sols la violència i la dominació són experiències ontològiques originàries i autèntiques? Que no es tracta d'una definició de l'humà realitzada exclusivament a partir del *pathos* del guerrer i de la seua mística masculina de l'enfrontament i l'agressivitat? Per què és superior l'experiència de la sobirania a les d'ajuda mútua o cura?

Atés que les democràcies burgeses impossibiliten l'experiència de la sobirania en exigir el mutu respecte dels drets individuals, Bataille veu en l'erotisme i en la correguda dues formes de satisfer la set "d'infinite" que caracteritza l'home. Ambdós fenòmens són un sacrifici ritual que revela la continuïtat dels éssers aparentment discontinus. La dona i l'animal són sacrificats, els seus límits són negats. La dona de manera simbòlica, l'animal en la realitat. Ambdós representen aquesta naturalesa material que hem abandonat amb la Cultura. Com a subjectes transcendents "ens molesta eixir de la vida, de la carn, d'una immundícia sanguinolenta" (Bataille 1973, VIII, 52). Les vísceres són la veritat de l'objecte del desig. Per això, per a Bataille, l'erotisme sempre és sàdic (Cf. Alicia Puleo, *Dialéctica de la sexualidad. Género y sexo en la filosofía contemporánea*. Cátedra, Madrid, 1992) i un ritu sàdic com ara la correguda serà eròtic. Beauvoir no concedia connotacions eròtiques al toreig (haurien estat contradictòries amb la seua teoria feminista), no obstant això, es troben molt presents en els afeccionats a la tauromàquia. Normalment, el torero és concebut com a paradigma de virilitat, cosa que explica que hi haja hagut algun escàndol en aquest món tan tradicional quan transcendí la tendència no heterosexual d'algun matador (Gilpérez Frare, op. cit., 1991). Però hi ha intel·lectuals que fan altres interpretacions. En la literatura especialitzada, alguns autors veuen en el torero la representació de la feminitat, gràcil i seductora, que atrau el poderós mascle i acaba dominant-lo. Uns altres en fan una figura intersexual. Amb el personatge de la torera en el misogin film *Parle amb ella* (que tingué més èxit a *l'Estat francès que no a *l'Estat espanyol

i en el rodatge del qual es van matar quatre bous), Almodóvar juga estèticament amb aquestes

connotacions sexuals, i dóna a les corregudes una coartada postmoderna de pseudoprogressia.

La fascinació pel torero té forts components sadomasoquistes. Recordem, per exemple, quan en 1994, a Aranjuez, un jove matador en busca de prestigi va organitzar una correguda “sols per a elles”. Vuit mil cinc-cents espectadores de diferents edats i classes socials arribades de diferents comunitats autònomes van provocar un escàndol mediàtic per les obscenitats que van cridar al torero mentre que li llançaven clavells, subjectadors, calces i ossets de peluix animant-li a clavar l'espasa al bou que jeia agonitzant en terra. Els afeccionats tradicionals s'indignaren per la “discriminació positiva” que no havia permès l'accés d'homes a les graderies i per la manca de decòrum d'aquelles dones que cridaven el seu desig sexual davant les càmeres de televisió. Alguna periodista les va defensar en nom de la igualtat: Per què no poden divertir-se dient obscenitats a un home com sempre les han dites els homes a les dones? (Rosa Villacastín, “La gesta de Jesulín”. En *El Semanal*, 23/10/1994, p. 104). Enfront del seu ídol, encarnació de la masculinitat més patriarcal, superba i insensible, reivindicaven la seua llibertat o les seues cadenes? L'Àrea de la Dona dels Verds va condemnar el succés per fomentar els estereotips de sexe. Afavoreix les dones fomentar una cultura de la violència i la dominació quan les xifres de víctimes de la violència de gènere revelades pels periòdics són tan elevades? Segurament no.

Bataille veu en l'erotisme
i en la correguda dues maneres de satisfer
la “set d'infinít” que caracteritza
l'home.

Algunes conclusions per a iniciar el debat

La integració de les dones en una activitat bàrbara fortament criticada és una estratègia més per a donar-li prestigi i legitimitat. Toreres i espectadores semblen una refutació vivent de l'empatia femenina suposada pel primer ecofeminisme. No es commouen davant la sang i els crits de dolor del bou, per contra, gaudeixen amb la violència. Com tot convers recent, les dones seran militants entusiastes.

Hem d'aplaudir o reprovar la consagració d'una torera en el món hiperpatriarcal de la tauromàquia? Hem de donar suport a les noves “diversions” d'un públic femení fascinat pel poder i la violència?

Les corregudes i altres tortures públiques d'animals són el lloc simbòlic –i, desgraciadament, molt real en el dolor i la sang– on s'encreuen l'antropocentrisme i l'androcentrisme. És més culpable la torera que el torero, l'espectadora que l'espectador? No ho crec. Ambdós estan atrapats en la mística de la virilitat o definició històrica del que és masculí i humà com a dominació. El patiment de l'animal a l'arena serà el mateix.

L'ètica i la filosofia política feministes han de reivindicar la igualtat entre els sexes però procedir també a una crítica de l'androcentrisme. Ambdues tasques, si són enteses com a projectes excloents, tanquen certs perills. Així com les ètiques de la cura poden derivar en el conformisme, en la impotència i en l'exaltació de virtuts produïdes pel sotmetiment, l'assumpció acrítica d'una transgressió pseudoalliberadora implica l'acceptació de valors que amaguen un subtext de gènere.

Crec que, com a feministes, *no hem d'exigir virtuts de gènere* a les dones però *hem d'examinar*

el gènere de les virtuts per a efectuar una revisió crítica de la cultura. No es tracta de desitjar que la tauromàquia seguisca sent un món exclusivament masculí, tampoc no d'aplaudir-ne l'admissió de les dones, sinó de denunciar l'orientació patriarcal d'aquesta subcultura sagnant, la terrorífica lògica de la dominació que la legitima, i donar suport a la seua abolició. Si volem ampliar el concepte de l'humà amb aquells aspectes que van ser devaluats com a femenins, si desitgem avançar cap a una societat en què el subjecte autònom no necessite dominar i humiliar per a afirmar la seua identitat ni la seua satisfacció es base en l'extrem sofriment i mort d'Altri, llavors, el feminisme té alguna cosa a dir sobre les corregudes. ■

Alicia H. Puleo és Directora de la Càtedra d'Estudis de Gènere de la Universitat de Valladolid

*Nota del traductor: Com que el nom sí que fa la cosa, les referències a *Espanya* o a *França*, com si foren nacions que s'estengueren per l'actual domini dels estats espanyol i francès, han estat adaptades a la visió de l'independentisme.